

Історія офтальмології

УДК 617.7(477.74-25)(092)

Професор Сергій Володимирович Філатов: у тіні великого батька – просто син або видатний офтальмолог?

Боброва Н. Ф.¹, д-р мед. наук, професор; Андросов О. Г.², архіваріус¹ ДУ «Інститут очних хвороб та тканинної терапії ім. В.П. Філатова НАМН України»² Державний архів Одеської області

Одеса (Україна)

Сергій Володимирович Філатов народився 5 лютого 1927 року, коли академіку В. П. Філатову було 52 роки. Він був єдиною пізньою дитиною, якій у родині зазвичай приділяють багато уваги. Вихованням хлопчика займався батько – Володимир Петрович Філатов, майбутній академік. Він вважав, що бібліотека для його сина має складатися з талановитих книжок із різних розділів знань, без «зайвої, нудної, напівмертвої, сонної книги» [1]. Володимир Петрович учив Сергія грати на фортепіано (рис. 1), малювати (рис. 2), прищепляв морально-етичні правила поведінки та розвивав філософське мислення. Допомогала йому далека родичка – Олександра Василівна Глінка, яка жила в сім'ї в ролі економки, замінюючи Сергію матір (рис. 3). Таким чином, Сергій отримав блискучу освіту та виховання, знав іноземні мови, грав на фортепіано та скрипці, й загалом був схожий на свого батька [2].

Першим навчальним закладом, куди вступив Сергій, був морський університет. Разом із сином В. Є.

Шевальова вони мріяли стати моряками й об'їздити весь світ. Однак після першого курсу, настрої молодих людей різко змінилися й вони вступили до Одеського державного медичного інституту імені М. І. Пирогова. Сергій навчався із захопленням та закінчив медичний інститут у 1952 році (рис. 4), спеціалізуючись в офтальмології. Він почав працювати в щойно відкритому після війни Українському експериментальному інституті очних хвороб імені академіка В. П. Філатова.

Академік В. П. Філатов, ніби у передчутті складної життєвої долі свого єдиного сина, присвятив йому вірш «Синові» [3], у якому передбачливо застерігав та давав поради, як долати труднощі.

Першою науковою проблемою, над якою працював молодий лікар, була тканинна терапія, якою захоплювався його батько у другій половині життя. Вона була дуже актуальною на той час. Маючи технічний хист, Сергій Філатов удосконалив техніку імплантації тканинних матеріалів [4], що дозволяло легко та

Рис. 1. Музичне навчання, Сергій та Володимир Петрович Філатови.

Рис. 2. Навчання живопису біля мольберта.

Рис. 3. В. П. Філатов, Сергій та Глин-ка Олександра Василівна вдома.

Рис. 4. Сергій Філатов після закін-чення Одеського державного медич-ного інституту ім. М. І. Пирогова.

Рис. 5. Доктор медичних наук, професор С. В. Філатов.

зручно здійснювати так звані «підсадки консервованої плаценти». Подальша робота над цією проблемою в клініці й експерименті, а також докладне вивчення гістологічних препаратів [5-6], дозволили йому, під керівництвом кандидатів медичних наук В. В. Войно-Ясенецького та Л. А. Данчевої, написати кандидатську дисертацію – «Порівняльне вивчення лікувальних імплантатів консервованих тканин, введених за допомогою шприца та розтину» [7]. Захист пройшов успішно на засіданні Вченої Ради Одеського державного медичного інституту вже після смерті батька в 1958 році. Опонентами Сергія Філатова були професори С. Ф. Кальфа та С. Р. Мучник.

Все подальше життя молодого кандидата наук Сергія Філатова пройшло в найскладнішому на той, та, очевидно, і в наш час, відділенні відшарування сітківки. Він пройшов шлях як в науковому, так і в практичному плані від ординатора, до керівника відділу, доктора медичних наук, професора (рис. 5).

Колеги, які працювали з ним, згадують його як блискучого хірурга. Він оперував «красиво, дуже швидко», чітко зі знанням анатомії, без зайвої метушні та травматизації оточуючих тканин. Загалом Сергій Володимирович був офтальмологом високого професійного рівня, із глибоким знанням та критичним аналізом сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури (рис. 6). Людиною був дуже скромною, делікатною, високоінтелектуальною; ніколи не підвищував голос при розмові з колегами (рис. 7, 8, 9). Від батька Сергій Філатов успадкував уміння малювати та писати вірші. Захоплювався спортом, зокрема великим тенісом. Його дім завжди був відкритий для гостей. Перший телевізор – чорно-білий «Рекорд» з маленьким екраном та водяною лінзою для збільшення зображення – на той час був лише у Сергія Філатова. Пам'ятаю, як я та інші

діти з філатовського будинку запрошувалися на перегляд телефільмів, де нас уже чекали розставлені стільці та нехитре частування.

Проблема відшарування сітківки тільки починала вивчатися, і в цій темі було багато «білих плям». Питання діагностики та, головне, лікування були на вістрі науки й стрімко вдосконалювалися. Всі були захоплені пошуками розривів сітківки; застосовувалися різні способи офтальмоскопії, зокрема найсучасніше обладнання – бінокулярний офтальмоскоп (рис. 10).

Критично аналізуючи результати лікування Сергій Філатов для своєї докторської дисертації обрав доволі складну, завжди непопулярну, але надзвичайно необхідну тему: «Повторне втручання при рецидивах відшарування сітківки та невдалих наслідків операцій» [8]. Дисертація базувалася на величезному матеріалі – 840 повторних хірургічних втручаннях: у 823 пацієнтів із тяжкими формами відшарування сітківки, причому у 88 пацієнтів операції проводилися на єдиному оці, а у 17 – повторно оперували обидва ока. У 52,2 % випадків давність відшарування сітківки перевищувала три місяці, у 61,8 % – відшарування сітківки займало більше трьох квадрантів, в 19,8 % це було третє або більше втручання, у 67,5 % спостерігалось різке зниження гостроти зору до сотих, а у 28,4% – формений зір був відсутній. На основі матеріалів дисертації було опубліковано 24 наукові роботи.

Треба було бути не тільки чудовим хірургом, а й дуже сміливою людиною, щоб взятися за таку складну тему. Проте вона була виконана блискуче – були встановлені причини рецидиву відшарування сітківки:

- найчастіше це було не лише недостатнє блокування розриву, а й утворення нових розривів, а також прорив діатермокоагуляційного бар'єра (лазерну та

Рис. 6. С. В. Філатов та С. Ф. Васильєва у предопераційній.

Рис. 7. Співробітники відділення відшарування сітківки (справа наліво) – Баронецька І. Л., Лінник Л. А., Ганіченко І. М., Романова Н. А., Філатов С. В., Меліков Г. Г., Пухлик Є. С., Міленька Т. М., Рассказова Н., Сукарявичус К. А..

Рис. 8. Обговорення хворого у відділенні (зліва направо) – Бабаніна Ю. Д., Романова Н. А., Філатов С. В., Сукарявичус К. А.

Рис. 9. Обхід у відділенні Романова Н. А. та С. В. Філатов.

фотокоагуляцію тільки починали застосовувати на практиці);

- крім того, велике значення мали загальні хвороби ока – прогресування міопії, кістозні дегенерації сітківки тощо;

- була розроблена робоча схема вибору способу повторного втручання, основою якої була рухливість сітківки;

- визначено оптимальні терміни вторинних втручань – перші 2 тижні після попередньої операції;

- розпочато розробку використання фотокоагуляції.

Захист успішно відбувся в Одеському державному медичному інституті в 1972 році. Науковим консультантом була академік АМН Н. О. Пучковська, опонентами – професори Катаргіна О. О., Черкасов І. С., Войно-Ясенецький В. В.

Рис. 10. Д-р мед. наук Філатов С. В. та м.н.с. Назаренко Н.І. при офтальмоскопії бінокулярним непрямим офтальмоскопом.

«Офтальмологічний журнал» тричі – у 1972 р. (№6), у 1975 р. (№3) та у 1977 р. (№6) – публікував тематичні розділи, присвячені лікуванню відшарування сітківки, кістам сітківки, ретиношизису, які відкривалися базовими статтями С. В. Філатова зі співробітниками [9, 10, 11, 12].

З'явилися перші учні Сергія Володимировича Філатова, які захистили кандидатські дисертації:

- Сукарявичус К. А. (Литва) – 1970 р. – «Особливості клініки травматичного відшарування сітківки та ефективність його хірургічного лікування» [13];

- Юодкайте Г. Ю. (Литва) – 1972 р. – «Зміни тканин нормального та що піддавався діатермокоагуляції та рифленню склери ока при заміні частини скловидного тіла силіконом (експериментальні дослідження)» [14];

- Петровскі Б. Б. (Болгарія) – 1973 р. – «Хірургічне лікування та фотокоагуляція відшарування сітчастої оболонки при афакії» [15];

- Меліков Г. Г. (Україна) – 1975 р. – «Хірургічне лікування відшарування сітчастої оболонки у поєднанні з фотокоагуляцією» [9].

У 1978 році д-р мед. наук С. В. Філатов видав монографію «Відшарування сітківки» [16] (рис. 11), у якій узагальнив усі новітні досягнення в цій галузі на той час – як у відділі відшарування сітківки інституту імені В. П. Філатова, котрим він керував, так і закордонні дані. Монографію було видано небувало великим накладом – 11 000 екземплярів – що, очевидно, враховувало актуальність та значимість матеріалів. Коштувала вона мізерну ціну – 40 копійок за примірник. Не дивно, що вона швидко розійшлась по «містах і селах».

Багато уваги автор монографії приділив дослідженню ока, пошуку та локалізації розривів. У ній вдало

описані основні склеропластичні операції при відшаруванні сітківки та покази до них. Операції ілюстровані великою кількістю схем (рис. 12, 13), виконаних художньо, з урахуванням топографічних особливостей (найімовірніше, підготовлених та виконаних самим автором монографії). Що особливо цінно та важливо, автор на підставі особистого досвіду наводить дані про найчастіші ускладнення хірургічного лікування відшарування сітківки, а також про рецидиви відшарування сітківки та їх лікування. Окремий підрозділ присвячений техніці інтраокулярних ін'єкцій (рис. 14), коли в око вводилося повітря, консервоване скловидне тіло, луроніт, силікон, що було по суті додатковим втручанням із метою підвищення офтальмотонусу до завершення операції та кращого «притиснення» сітчастої оболонки. Окремо С. Філатов зупинявся на силіконі та вважав його непоганим замінником скловидного тіла за своїми фізико-хімічними властивостями. Водночас вже тоді автор вказував на розвиток патологічних змін кришталика та сітківки в ділянках довготривалого контакту тканин із силіконом. Авжеж це був недосконалий силікон, і з того часу він зазнав значних трансформацій. Але тим не менш, при довготривалій тампонаді вітреальної порожнини сучасною силіконовою олією розвиваються ті ж зміни – формування задньокапсулярних катаракт та дегенеративних змін сітківки й рогівки, що особливо часто проявляються в дитячому віці.

Окремий розділ присвячений фото- та лазеркоагуляції при відшаруванні сітківки. Описано комбіноване проведення фотокоагуляції та оперативного втручання із застосуванням численних схем як до, так і після операції (рис. 15), а в окремих випадках при повному приляганні сітківки після ліжкового режиму – за-

Рис. 11. Монографія Філатова С. В. «Відшарування сітківки», 1978 р.

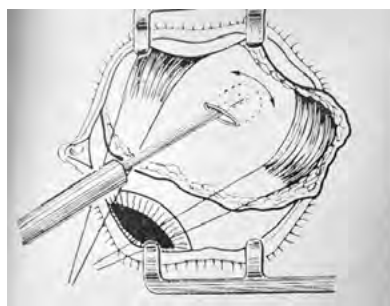

Рис. 12. Схема склеропломбування.

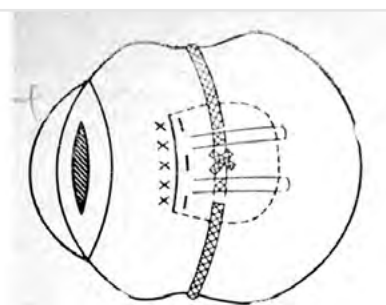
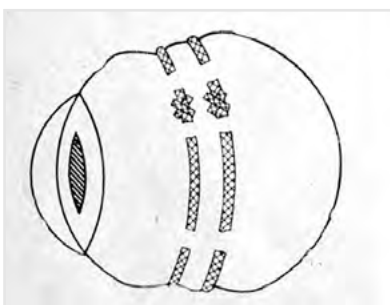
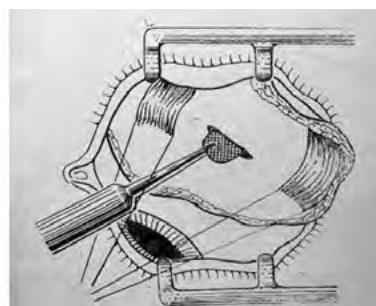

Рис. 13. Схема циркляжу без та з пломбуванням.

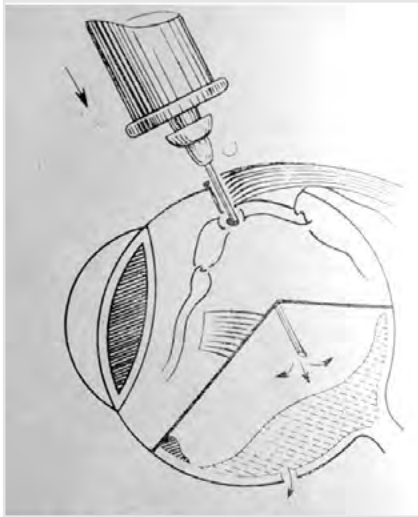
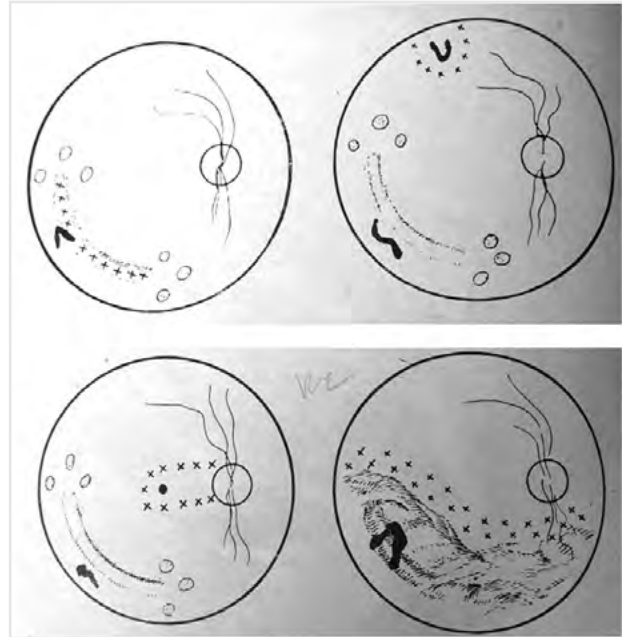

Рис. 14. Схема інтраокулярної ін'єкції.

Рис. 15. Схема фотокоагуляції при різних локалізаціях ретиальних розривів.

мість операції. Також наведені дані про застосування перших лазерів при лікуванні відшарування сітківки (у співпраці з майбутнім професором Лінником Л. А., який спочатку працював у відділі відшарування сітківки). Лазери – ОК-1 та ОК-2 – це були перші лазери у світі, розроблені в інституті імені В. П. Філатова для застосування в офтальмології.

Монографія С. В. Філатова, яка зберігається в бібліотеці інституту, схоже, побувала у багатьох руках – буквально «ледве жива», настільки вона «зачитана»: вся в олівцевих нотатках, питаннях, а текст у найбільш значущих місцях підкреслено не один раз. Отже ця монографія була, та й залишається досі доволі актуальною, оскільки й сьогодні проводять склеропластичні операції за показами, у скловидне тіло вводять різні медикаменти та замітники скловидного тіла, а лазеркоагуляція стала майже невід'ємною частиною хірургічного втручання, зокрема й найпередовішого – вітректомії, про яку в ті часи можливо було лише мріяти.

С. В. Філатов постійно брав участь в конференціях та з'їздах вітчизняних і зарубіжних офтальмологів, представляв досягнення українських учених за кордоном, адже йому легко було спілкуватися з іноземними колегами, оскільки він добре володів іноземними мовами.

В останні роки неодноразово подовгу працював за кордоном як офтальмолог-консультант в очному госпіталі Гавани (Куба) та провідний хірург в Алжирі (1978-1980 р.).

Як і батько, він був високообдарованою особистістю не тільки у сфері медицини, а й у поезії та образотворчому мистецтві. На жаль, сліди його діяльності в цих сферах не збереглися.

Сергій Володимирович Філатов пішов з життя дуже рано – на 54-му році (у 1980 р.) після тяжкої хвороби.

Внесок, який С. В. Філатова в сучасну офтальмохірургію відшарування сітківки, є неоціненним, оскільки багато методик, які успішно реалізуються й сьогодні (варіанти склеропломбування, силіконова тампонада, лазерна коагуляція тощо), були передбачені ним завдяки його вродженим здібностям, критичному та нестандартному мисленню, заснованому на багатому особистому досвіді. Роботи Сергія Філатова були відомі вузькому колу спеціалістів, які займалися проблемою відшарування сітківки. У рідному інституті його досягнення якось замовчувалися – і настільки вдало, що сучасні ретинологи нині практично нічого про них не знають.

Оцінюючи життєвий шлях Сергія Володимировича Філатова приходиш до розуміння, що його доля була певною мірою трагічною. Адже щось змусило майже на злеті талановитого хірурга, вченого, винахідника, перервати свій творчий пошук і поїхати у далеке зарубіжжя з рідного міста та інституту – улюбленого дітища його батька, якого він так поважав та любив.

Настав час відновити пам'ять та повернути ім'я Сергія Філатова не лише як сина відомого академіка В. П. Філатова, а і як видатного офтальмолога свого часу.

Автори висловлюють подяку за надані матеріали та фотографії:

- Романовій Н.А. – к.м.н., колишньому співробітнику відділення патології сітківки та скловидного тіла;
- Вілкун Ю. М – завідувачу музейно-виставкового комплексу ім. В. П. Філатова;
- співробітникам наукової бібліотеки Інституту ім. В. П. Філатова на чолі з Горшковим Д. В.

Література

1. **Філатов В. П.** [Остання промова]. Народна преса. 2008; 455. Донецьк.
2. **Коваленко Н. Б.** [Сторінки нашої історії]. «Квітень». 2018; 386. Одеса
3. **Філатов В. П.** [«Й життя... Й думи... Й любов...» Вибрані вірші]. Реклам сервіс. 2008; 219. Одеса.
4. **Філатов С. В., Філатова З. А.** [Удосконалені шприці для імплантації тканинних імплантів]. Офтальмол. журн. 1952; 3: 191-192.
5. **Філатов С. В.** [Клінічні та експериментальні спостереження над впливом на організм тканинних імплантів, введених гвинтовим шприцем]. Офтальмол. журн. 1956; 6: 398-403.
6. **Філатов С. В.** [Порівняльне спостереження над процесом розсмоктування тканинних імплантів введених шприцем та у вигляді шматка]. Офтальмол. журн. 1956; 6: 403-408.
7. **Філатов С. В.** [Порівняльне вивчення лікувальних імплантів консервованих тканин, введених з порожнини шприца та через розріз]. Автореф. дис. ... канд.мед.наук. Одеса, 1956: 16 с.
8. **Філатов С. В.** [Повторні втручання при рецидивах відшарування сітківки та невдалі результати операцій]. Автореф. дис. ... д-ра мед. наук. Одеса, 1972; 30 с.
9. **Філатов С. В., Меліков Г. Г.** [Можливості застосування фотокоагуляції з метою попередження рецидивів відшарування сітківки.] Офтальмол. журн. 1972; 6: 423-427.
10. **Філатов С. В., Бабаніна Ю. Д., Романова Н. А.** [Ефективність хірургічного лікування ретиношизиса.] Тематичний підрозділ «Кісти сітківки та ретиношизиса». Офтальмол. журн. 1975; 3: 169-173.
11. **Філатов С. В., Меліков Г. Г.** [Застосування фотокоагуляції у поєднанні з операціями при відшаруванні сітківки з множинними розривами]. Офтальмол. журн. 1977; 6: 408-411.
12. **Філатов С. В., Сукарявичус К. А.** [Ефективність хірургічного лікування травматичного відшарування сітківки.] Мат. V наук. офтальмол. конф. Литовська ССР, Вільнюс, 1973; 3: 183-187.
13. **Сукаревичус К. А.** [Особливості клініки травматичного відшарування сітківки та ефективність хірургічного лікування]. Автореф. дис. ... канд. мед. наук. Одеса, 1970; 16 с.
14. **Юодкайте Г. Ю.** [Зміна тканин ока при введенні силікону в склоподібне тіло.] Офтальмол. журн. 1971; 8: 596-599.
15. **Петровські Б.Б.** [Комбиниране на интрасклерална пломба от dura mater със серклаг при тяжки форми на отменена ретина в афакични очи.] «Офтальмология». 1972; 1: 21-24. Софія.
16. **Філатов С. В.** [Відшарування сітківки.] Монографія. М. : Медицина, 1978; 128 с.

Надійшла 31.01.2025